

A személyi magasrendűség kibontakozása

I. Bevezetés

1. Az alábbiakban nem azokkal a ritka személyiségekkel kívánunk foglalkozni, akiket a nyelv pl. a „zseni“¹ vagy a „szent“ nevével illet.¹ Olyan végső lelki határozmányokra kívánunk rámutatni, amelyek *minden* normális emberi személy számára megalapozzák a magasabbrendűvé fejlődésnek lehetőségeit és olyan *természetes* fejlődésutakra, amelyeket a „természet“, a „sors“, „isteni rendelés“ mintegy *önként* kínál fel *bárki* számára, aki csak élni akar velük.

2. „Aki csak élni akar velük...“ Milyen egyszerűen hangzik ez a kifejezés. Mintha csak a kezünket kellene kinyujtanunk, hogy a lelki nagyértékűségnek és a morális nemességnek nagyszerű eszménye élő valósággá váljék mibennünk. Oh, vajjon ki nem akarná boldogan nyujtani ki mind a két karját, hogy megújíthassa az önmaga értékebe vetett (talán-talán már halványodni is kezdő) büszke és jóleső hitét, hogy megfürdethesse mély, izzó és „határtalan“ önszeretetét a magasrendűség glóriájában!... Ám a realitás „ananké“-ja ebben az olyan egyszerűen hangzó és bizonyára könnyűnek tetsző tételben: „aki csak élni akar velük“, az igazi hangsúlyt nem az „élni“, hanem az „akar“ szóra helyezi — és ez a kicsiny hangsúly-áttevéődés, ez a kis „differencia“ a mi mohó élni és érvényesülni vágyásunk és a természeti rend komoly akaratú követelményei között azonnal szertefoszlatja a könnyelmű és ábrándos illuziókat: odairányítja figyelmünket az akarat és az *önlegyőzés* súlyos kérdéseire és ezzel azokra a mély és nem kevésbé „természetes“ nagy *akadályokra*, amelyek az élő ember számára a *valóság* ténylegességében mégis oly nehézé teszik, hogy az igazi

¹ A zseni-problémára vonatkozóan v. ö. a szerzőtől: A zseni lélektanához, (A Magyar Psych. Társ. Közleményei, 5. sz.), Pour la solution du problème psychologique du génie (Journ. de Psych., 1934.); L'uomo di genio come problema psicologico (Rivista di Psic., 1936); továbbá Bevezető a lélektanba. Egy lélektan rendszer vázlata 1934., valamint a szerzőnek Lange-Eichbaum elméletével foglalkozó kritikai ismertetéseit (a Magyar Psych. Szemlében és a Journ. de Psych.-ban).

magasrendűség síkjára felemelkedhessék. A magasrendűség kérdéssel sok tekintetben úgy vagyunk, mint a *boldogság* problémájával. Ki ne vágnék „boldoggá” válni? De vajjon nem *igazán* mondja-e a közismert mindás: „a boldogságnak ára van”? Ha árá, a legtöbb esetben súlyos ára van még a (szubjektív) boldogságnak is: *minden* esetben, kivételt nem tűrően minden esetben, ára és még súlyosabb ára van minden *objektív* nagyértékűségnek, minden *igazi* „magasrendűségnek”. Annak, aki *erre* vágyakozik, még a szubjektív boldogság-eszmény vonzó varázsát is le kell győznie, mert az igazi, az objektív magasrendűség *több*, nagyszerűbb és a legtöbbször férfiasabb és nehezebb dolog, mint a szubjektív boldogság, sőt akár mint a mások (valamennyire mindig nőies) „boldogítása”.

3. Milyen messze jutottunk a könnyed karkinyújtás varázshatásának illúziójától! Bár mindenkiben bennerejlik az *alap* és mindenki számára felkínáltatott az út, hogy a magasba emelkedhessék, ezt az alapot megszilárdítani és ezt az utat következetesen és önmegtartóan követni nehéz feladat. Bár az alábbiak itt-ott megkísérlik, hogy ehhez a gyakorlati önfejlesztő feladathoz — főképen neveléstani vonatkozásokban² — némi elvi segítséget és praktikus útmutatást nyújtsanak, e tanulmányban, folyóiratunk természetének megfelelően, elsősorban nem a gyakorlati alkalmazás kérdései, hanem a végső tények fognak foglalkoztatni. Problémáink részletező tárgyalása előtt röviden utalni fogunk a kibontakoztatandó szemlélet fejlődés-állomásaira, a tárgyalni kívánt kérdésekkel való személyes találkozásainak időrendi egymásutánjára.

II. A probléma kibontakozása

1. A személyiség-fejlődés természetes biopszichés alapjaival és magasrendű személyiségnek ily alapokon feltáruló természetes fejlődésútjaival az első leszámolást a *nevelői* célkitűzés problematikájával kapcsolatosan (1926.) kellett megejtenünk.³ A hazánkban is uralkodó és leglényegében *transzcendensen idealisztikus* filozófiai életszemléletek (így Pauler Ákos rendszere is) az alacsonyrendűség és a magasrendűség síkjának *természetes úton áthidalhatatlan kettősségét* tanították. Az alacsonyrendűséget e szemléletekben is az *ösztönös-állati-testi-materiális* életalap síkja, a magasrendűséget pedig a *szellemi-lelki-idealisztikus* sík jelenti. Ily felfogások szellemében az ösztönéletbeli alacsonyabbrendű síkról a felfelé törekvő egyén a szellemi idealizmus és az altruizmus síkjára csak egy titok-

² A nevelésnek, a helyes embervezetésnek feladata éppen az, hogy neveljünk ezen a *természetes* fejlődésúton minél magasabbra emelkedjék — bár a nevelők segítségével, de végső fokon a maga „autonom” személyiségének saját erejénél fogva.

³ Boda I.: A nevelői célkitűzés problémájához, Berlin, Voggenreiter, 1936.

zatos „*transzcendens ugrással*“⁴ képes. Ily transzcendens ugrások végtelére a transzcendens idealizmus *mindenik* végső értékünk körében kényszerül: az értékeket pl. *Pauler* szerint általában „egy nemével a platoni visszaemlékezésnek“ pillantjuk meg. E transzcendens beállítódások benső *ellenmondásaira* többízben⁵ utaltunk már, akár a logikai, akár az *esztétikai*, akár az *etikai* értékkel kapcsolatban; az immanencia meg a transzcendencia körének éles szétszakítása egyúttal a transzcendens szemléletek *tudományos elégtelenségeit* általában is szükségszerűen magával hozza. Az önleplezés igazságával hat *Pauler* mondása, amely szerint: „Bizonyos specializálódáson túl a *műkritikának tudományos* jellege éppúgy *csődöt* mond, mint az *erkölcstani* kazuisztikának az az igénye, hogy megállapításai egyetemesen elismertessenek.“ Ime, az immanencia körétől *élesen* elszakított transzcendentizmusból legfeljebb *tudományos csőd*, de *nem abszolút értékű emberi norma* származhatik. A tudományosan igazolhatatlan „transzcendens ugrás“-nak érvényre jutását a viszonylag immanensebb beállítódású filozófusoknál, így pl. N. *Hartmann* nagyértékű etikai szemléletében is feltalálhatjuk.⁶

2. Ezzel a felfogással szemben — bár kétségtelen, hogy hozzá *rendkívüli* jelentőségű morális értékek kapcsolódnak — jogosnak látszott feltennünk azt a kérdést, vajjon a magasabbrendű moralitás és általában a magasabbrendű személyiség síkjára való emelkedésnek nem adható-e *természetes* biopszichés alapon és fejlődésutakon való tudományos értelmezése. Már az erre irányuló legelső vizsgálódásunk arra az eredményre vezetett, hogy a moralitás síkjára *természetes* fejlődés rendjén juthatunk el és hogy a magasrendű moralitás síkja nem egy éles határvonalnál egyszerre elénk táruló, minden ízében új és kész birodalom, (még ha vannak is sokszor ilyen sejtető szubjektív ráeszméléseink), hanem egy „felfelé“ irányuló egységes és bizonyos szempontokból folytonos emberi lelki fejlődésűtnak egyenként általában más és más magaslatig követhető kiteljesülése, végső szakasza. A nevelésnek, a helyes embervezetésnek feladata éppen az, hogy neveltünk ezen a természetes fejlődésúton minél magasabbra emelkedhessék, — a mi nevelői segítségünkkel ugyan, de végső fokon a maga „autonóm“ személyiségének⁷ saját erejénél fogva.

3. A címül írt problémával való második találkozást a *zseni*

⁴ E kifejezés pontosabb értelmére vonatkozóan v. ö. a szerzőtől: Immanens és transzcendens idealizmus (Athenaeum, 1928.); Mithosz-e vagy tudomány? A filozófia „kezdeté“, „immanens“ és „transzcendens“ szemléletek; filozófia és tudomány. (Athen., 1930.)

⁵ V. ö. a szerzőtől az előbbi jegyzetben említett dolgozatokat továbbá A filozófia eszményéről és feladatairól. (Szellem és Élet, 1936.)

⁶ L. Immanens és transzcendens idealizmus.

⁷ A személyi „autonómia“ fogalmának meghatározását a szerző legelőbb a Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség c. dolgozatban (Magyar Psych. Szemle, 1930.) adta, e kérdéssel újra — részletesebben — foglalkozott A személyiség végső biopszichés jegyei c. dolgozatban. (Magyar Psych. Szemle, 1934.)

kérdésének vizsgálata követelte. A zsenit — amint a szerzőnek 1932-ben a kopenhágai nemzetközi lélektani kongresszuson tartott egyik előadása és magyarul megjelent tanulmánya, meg egyéb, részben idegen nyelvű dolgozatai részletezőbben kifejtettek,⁸ — oly sajátlagos lelki szerkezetű személyiségnek ismertük meg, akinek soha nem nélkülözhető egyik különösen centrális jegye az *értelmi* magasrendűség, de akinek *általánosabb* magasrendűsége bizonyos szempontokból, még *morális* téren is, mindig — még az esetleg bűnöző zseniben is (akinek pszichés alkata *lényeges* vonásokban tér el a közönséges bűnözőtől) — kifejezett.⁹ Vizsgálunk kellett e mindig jellemző értelmi és a legtöbbször jellemző erkölcsi magasrendűségnek alapjait, kibontakozásának, fejlődésének és kiteljesülésének útját. Ez a vizsgálatunk elvezetett egyebek között a magasrendű lelki kifejlődések egyik soha nem hiányzó jegyének világos felmutatására, t. i. annak felmutatására, hogy a bármi téren magasrendű lelki fejlettség képes ezen a területen oly *ellentéteknek* — egybekapcsolásuk által való — *legyőzésére*, amely ellentétek harmónikus megbékéltetésére a fejlődésnek csupán *alacsonyabb* pontjáig eljutott egyének nem képesek.

4. A harmadik személyes találkozást általános „karakterológiai”, mondjuk pontosabban: *személyiségtani* és *típustani* lélektani vizsgálódások jelentették.¹⁰ E vizsgálódások egyfelől szükségessé tették, hogy a személyiség fejlődésének útjait a személyiség *teljes* kibontakozásáig kövessük (*a*), másfelől, a fejlődés tényezőinek kényszerítő hatására, fel kellett vetnünk azt a kérdést is, hogy vajjon egyként alkalmas-e *bármely típusú* egyén a számára képességeinél és energiájánál fogva egyébként talán lehetséges fejlődésűnek *teljes* végigjárására, hogy pl. — konkrét példát említve fel — a „*cyklothym*“ és a „*schizothym*“ típusú egyén *egyenlőképen* emelkedhetik-e a legmagasabb személyi kifejllettség fokára (*b*)? Bármikép hangozzék is e kérdésben a felelet,¹¹ fennáll az a — minden személyiségfejlesz-

⁸ V. ö. az 1. sz. jegyzetben említett dolgozatokat.

⁹ E kérdéssel különösen az 1. sz. jegyzetben megemlített olasznyelvű zsenit tanulmány foglalkozott. V. ö. továbbá: Nyirő Gyula: A szélhámos lelki alkata. (Magyar Psych. Szemle, 1935.)

¹⁰ A *személyiségtani* és *típustani* problematika szükségesnek ítéltető kettéválasztására vonatkozóan v. ö. St. v. Boda: Prinzipielle über die Notwendigkeit einer strengeren Absonderung der allgemein-charakterologischen und der typologischen Problemstellung (Gefühl und Wille, Bericht üb. d. XV. Kongress der Deutsch. Gesellsch. f. Psych., 1937). V. ö. továbbá a személyiségtani problémákra vonatkozóan a *szerző* következő munkáit is: Lélektan és karakterológia (Magyar Psych. Szemle, 1933.), Zur Frage einer rein-psychologischen Typenlehre (Ber. üb. d. XIII. Kongress d. Deutsch. Gesellsch. f. Psych., 1934.); A Keresk. Szakisk. Tanárok Orsz. Egyesületének Elaboratuma az iskolai jellemnevelő munka eredményesebbé tétele tárgyában (1934); Tervezet... válogató értelmiségvizsgálat és személyi megfigyelő-napló tárgyában (Magyar Psych. Szemle, 1935.); Bericht über einen ungarischen Versuch der psychologischen Abiturientenanalyse. (Psychotechnische Tagung, Wien, 1935.)

¹¹ A következőkből ki fog tűnni, hogy e kérdésben igen határozott felelet adható és pedig pontosabban a „*schizothym*“, ill. a magunk típus-felosztása

tési, így általános *nevelői* szempontból is oly fontos — további probléma, hogy az ilyen vagy olyan típusba tartozó egyént hogyan lehet képességeinek minél teljesebb kifejlesztésre készítésével, a *maga típusának* megfelelően, a számára *viszonylagosan legmagasabbrendű* fejlettségre vezetni.

III. A magasrendű fejlődés végső életes-lelki csírái

1. A „személyi magasrendűség“ fogalmi tisztázása előtt felelnünk kell arra a kérdésre, hogy vajjon jogos-e személyi „magasrendűség“-ről más mint *etikai* szempontokból beszélnünk és hogy vajjon helyet juttathatunk-e e fogalom, mint tudományos alapfogalom számára a *reális* élet és életfejlődésnek ú. n. „leíró“ tudományainak alapfogalmi között. Felelnünk kell természetesen arra a kérdésre is, hogy vajjon van-e és ha igen, milyen értelme e fogalomnak éppen a „*tisztaelvű*“ — tehát nem etikai vagy kultúrfilozófiai vagy metafizikai stb. szempontoktól vezetett (bár ily kapcsolatokról természetszerint a legkevésbé se mentes) — *lélektan*¹² területén?

2. A lélektan *természettudomány* is, sőt meggyőződésünk szerint, legelsősorban az. A magasrendűség nyilvánvalóan értékfogalom, már pedig közönségesen elterjedt felfogás az, amely szerint a természettudományokban — szemben az ú. n. szellemtudományokkal — a tényeket csak *megállapítjuk* és azokat a hozzájuk fűzhető subjektív emberi értékelésnek plusz vagy minusz érzelmi jegyei nélkül vizsgáljuk. A természettudományok számára minden valóságos tény vagy tényösszefüggés egyként értékes, más értékük nincsen is, mint éppen az, hogy tényekként fennállanak. Ez a felfogás nyilvánvalóan egyoldalú és szűkkörű. Túl az *értelmi* értékelések egyetemes tudományelméleti jelentőségén, a „*tény*“-ként „*értékelhetés*“ végsőbb egyetemes előfeltevésén, stb., szükségszerint jogosult — legalábbis a *fejlődés*-jelenségek terén — a *biológiai* tudományokban is az „*alacsonyabb*“, ill. „*magasabbrendű*“ fejlődésfokokat elkülönítő „*értékelő*“ beállítás. Valójában már maga a „*fejlődés*“ fogalma is értékfogalom, amelyhez hozzákapcsolódik a kérdés: *mit*, mely tény-szerűségeket értékeljek éppen a „*fejlődés*“ és melyeket a fejlődés

szerint a „*szenvedélyes*“, vagy másként a (könnyen és teljesen) „*le nem reagáló*“ típus javára.

¹² A lélektani „*tisztaelvűség*“ követelményét — a már említett — személyiségtani dolgozatokon és lélektani Bevezetőkön kívül sok egyéb tanulmányunk is hangsúlyozza: így különösen a következők: Az eszmélések organizálódása. Két alaptörvény (Magyar Psych. Társ. Közleményei, 2. sz. 1930.); A következő képesség vizsgálata mint „*értelmiségvizsgálati*“ probléma (Magyar Psych. Szemle, 1931); Die Organisation der Empfindungen. Ergebnisse ungarischer analytischer Forschungen (Psychologie des Gemeinschaftslebens, Bericht ü. d. XIV. Kongress d. Deutsch. Gesellsch., f. Psychol., 1935); Perszonalisztika, biológia és lélektan. (Magyar Psych. Szle. 1931.)

elakadásának vagy éppen visszafejlődésének jegyeiként. Az értékelés azonban, ezen is túlmenően, alapvető és középponti szükségessé válik, amint a biológiai elméleti kutatások eredményeit, — akár az állat- vagy növénynevelés szolgálatában, akár az emberi egészségvédelem céljait szolgáló orvostudományban, — *gyakorlatilag* kívánjuk gyümölcösöztetni, „értékesíteni“. A legtermészettudományosabb orvosnak, amikor betegét kezeli, éppenúgy értékelnie kell, eszköz, módszer, cél tekintetében (és már az orvosszerek és gyógymódok megválogatásában, az egészség helyreállításáért vagy biztosításáért folytatott harcának mondhatnók stratégiájában, az elérhető és elrendő cél megállapításában, stb.), amint értékelnie kell az elsősorban a *lelki* személyiség kibontakozásának menetét irányítani hivatott *nevelőnek*, akár a természetes nevelőnek, a szülőnek, akár a hivatatos pedagógusnak.

3. A lélektan — tárgyának alapvető és középponti kulturális jelentőségénél fogva — az összes biológiai tudományok között természetesen a *legkevésbé* nélkülözheti, igen sok problémájában, az értékelő szempontokat. Ez a kérdés a maga általánosságában ezúttal nem foglalkoztat. Most csak annyi érdekel, hogy természetesen a lelki fejlődések terén is jogos a fejlődés különböző szakaszainak alacsonyabb-, ill. magasabbrendűekként való értékelése. A magasabbrendű fejlettségfok a *kibontakozottságnak* nagyobb teljességét, az egyén vagy a faj számára lehető életes fejlődésútnak teljesebb végigjárását jelenti, az életnek az egyénben vagy a fajban való nagyobb *kiteljesedését*, *gazdagabbá* válását, míg ezzel szemben „visszafejlődések“ tüneteként általában az ítéltetik, ami az élet kevesebbedését, összehúzóódását, megszűkülését, hiányosabbá válását, stb. jelenti.

4. Ha még közelebb kívánunk lépni a bármely egyén számára hozzáférhető személyi magasrendűség fogalmi tartalmához, legelőbb azt kell hangsúlyoznunk, hogy egy-egy egyén *általános* magasrendűsége mindig *viszonylagos*, vagyis az illető egyénben rejlő képességekhez, a reá jellemző lelki szerkezeti összefüggésekhez stb. is viszonyított és általánossága inkább bizonyos *formai* jegyek fejlettségi fokától, semmint *egyes* (és még kevésbé az *összes*) lelki érzékek, ügyességek és képességek élességétől vagy mélységétől függ. A személyi magasrendűség általános jegyei részletezőbben a fejlődésalapok és fejlődésútnak tüzetes vizsgálata után fognak megvilágosodni előttünk: előzetes tájékoztatásul bocsássunk előre annyit, hogy a bármely téren mutatott személyi lelki magasrendűségnek legelhatározóbb gyakorlati fontosságú jegyüül legáltalánosabban az *egyénfeletti* (objektív, egyetemes, altruista, allocentrikus stb.) síkokra való emelkedést tekinthetjük.

5. Ha a magasrendű személyiségfejlődésnek végső biopszichés alapjait kutatva, mintegy *kívülről* közeledünk az egyén felé, bizonyára méltán tűnhetik fel a szemlélődő elme előtt az egyénnek, mint biológiai *egyednek*, és a biológiai *fajnak* saját kapcsolata. Az emberi

egyénnek fajával való sajátos kapcsolatai tekintetében utaljunk legelőbb (I. a) a *nemek* természetes egymáshoz vonzódásának végső tényére. Az egyén, csak az *önmaga* tetszését, kielégülését, érvényesülését keresve, sajátos végső determináció kényszerével szolgálja egyben a faj és azontúl az *egyetemes élet* továbbfejlődésének és továbbterjedésének érdekeit. Minthogy az egyén *egész* érzelmi és törekvési világa engedelmeskedik e mondott végső biológiai determináció kényszerének, a mondott determináció a magasrendű fejlődések egyik legértékesebb alapjává válik, amely megalapozza a szerelem tárgya és az utódok — tehát bizonyos *más* személyek — érdekében való *önmagunk fölé* emelkedést, tehát az önlegyőzés egyik fajtáját: a nemiségben determinált önlegyőzést és másokra tekintést. Ebben benne rejlenek az emberi *elkeseredésnek* és *ideáлизmusnak* is bizonyos nagy ható- és fejlődésképessegi csírái. Szindaraboknak, regényeknek, lírai alkotásoknak is kedves témája a szerelem „nemesítő” erejének rajza: joggal, mert teljes lélektani igazsággal és egyetemes emberi érdekűen, válhatott azzá. Egyén és faj sajátos kapcsolódásának másik alapvető jelentőségű végső jegye (I. b) az emberi „szolidaritás”. A faji szolidaritás csírája, természetes végső határozományként, benne él minden csak valamennyire is magasabbrendű élőben, az állatvilág egyedeiben is. Ez a természeti determináció a legvégső (ill. egyik legvégső) alapja minden emberi *közösségi* életforma kialakulásának. Egyetemes, a lelki funkciók *minden* körére kiterjedő fejlődésalap ez is, így — miként a nemek vonzódása is — igen feltűnő végső érzelmi és törekvési határozományokat is megalapoz. Magasabbrendű emberi életforma, kulturális fejlődés csakúgy nem lehetséges az emberi szolidaritás hajlamának, törekvésének, érzésének érvényesülése nélkül, amint már az emberi élet pusztá továbbfolytatódása sem bontakozhatnék ki a nemek egymáshoz való vonzódása nélkül. A természet mindkét ponton sajátos megfelelést tüntet fel az egyéni és faji életnek *objektív* szükségletei és az egyéni *szubjektív érzések* között: szubjektív érzéseink — rendeltetésük szerint — már legvégső alapjaikban és csíráikban a faji és az egyetemes élet biológiai szükségleteinek szolgálatában is állanak.¹³ Mint-

¹³ A végső lelki (ill. biopszichés) jegyek körében hasonlóan érdekes egyéb egymásközi „megfelelések” különböző fajtáival a személyiség-elemző munkának úgyszólván minden lépésénél találkozunk. Így az egészséges normális egyénben több-kevesebb teljességgel általában megfelelnek egymásnak — a „felszíni” (I., lelki rétegben: a befogadások és feldolgozások rétegében — az *érzéklések*, érzések, (emlékezők), a *gondolkodás*, az *akarások* és a *cselekvések* körei; többé-kevésbé megfelelnek egymásnak — a „legvégső” (III.) alkati személyiségrétegben — az egyén végső biopszichés *szükségletei* és *képességei*; végül az általunk „középsőnek” (II.) felfogott személyiségrétegben (az — elsődleges vagy másodlagosan fejlődött — irányító dinamikus hajtóerők rétegében) az impulzusok, érdeklődések, hajlamok, törekvések; a három mélységi réteg jellegzetességei megfelelnek *egymás között* is (pl. szükséglet- és képesség-alapok — hajlamok és törekvések — gondolkodás, akarások és cselekvések). Ahol e megfelelések feltűnőbb mértékben hiányosak — mert hiszen e megfelelések nem lehetnek *teljesen* tökéletesek egyetlen élőben sem: az „élet” csak örök

hogy emberi személyi valónknak egyik végső biopszichés meghatározottsága az, hogy *a maguk érvényesítésének teljességét csak bizonyos önmagunkon túl utaló törekvés tárgyaihoz és céljaihoz is kapcsolódva tudjuk elérni* (l. a következő pontot is), a pusztán csak az *önmaga* érvényesítéséért küzdeni vágyó egyén is végső determinációval kényszerül arra, hogy — lelki élete érzelmi és törekvésai jegyeinek megfelelő kibontakozásával — szolgálatába álljon másoknak is, a fajnak, az egyetemes életnek.

6. A magunkon való kényszerű túlelmelkedésnek vannak azonban egyéb (a nemiségtől és fajiságtól közvetlenül független), közvetlenebbül szubjektív-egocentrikus vonatkozású alapjai. Ezek között legelőbb (II a.) azt a végső életes meghatározottságot említjük fel, hogy minden élő a maga lehetően *minél teljesebb* kielésére törekszik. Ez a végső formai jegy azt jelenti, hogy ha vannak — amint-hogy már eddig is láttuk, hogy vannak — az egyénnek *önmagán túl* utaló tartalmi érdekeltségei is, az egyén *teljes* kielégülésre csak ez önmagán túllaló törekvéseknek is teljes kielégülésével juthat el. Ezt a determinációt a „moralitás” nyelvén fejezve ki, azt is mondhatnók, hogy az egyén a „jó”-ra irányulóan is a minél teljesebb magakielésre törekszik. Ez a teljes életes kielésére törekvés éppen az emberben, a legfejlettebb lelki életet élő lényben, jelentkezik a legfeltűnőbbben: így egyenesen *túlzó* megnyilatkozáshoz jut a mintegy soha nem elégszülő emberi *telhetetlenségben*, a *túlzó korlátozatlan-ságra* való törekvésben és i. t.¹⁴ — Ösztönösen benneél azonban minden emberben nemcsak az *önmaga* minél teljesebb kielésére való

mozgás, örök átmenet (és törekvés) újabb meg újabb egyensúlyi helyzetek felé és a mozdulatlan teljes egyensúly maga a halál volna, — ahol tehát így a szükséges pszichés egyensúly fogyatékos, ott a benső *megrendüléseknek* és a „szubjektíve is érzett abnormitásoknak”, vagy legalább az ú. n. „csak objektív” abnormitásoknak különböző súlyosságú eseteivel találkozunk. (A személyiség mélyégi rétegződésének és a szubjektíve érzett és a csak objektíve fennálló abnormitások — egyéb munkáinkban többször tárgyalt — különbségének kérdését e helyen nem tárgyalhatjuk bővebben.)

¹⁴ Jelentős következményű — és az emberiségre általában káros hatású — határozmány az emberi vágyaknak és törekvéseknek a *természetes* szükségleteknél és viszonylagos teljességi korlátoknál megállani nem akaró, *túlzó mohósága és telhetetlensége*, amely az embert bizonyos szempontokból az állatoknál tökéletlenebbé bélyegzi és mintegy „természetellenes”, értelemellenes aktivitás-utakra, energiaodafordításokra kényszeríti. Ez a telhetetlenség bizonyára egyik erős gyökere annak a tragikumnak, amely az emberi léttel mintegy biológiai szükséggel vellejárónak látszik és amelynek némely egyéb megnyilatkozásáról még szó fog esni. Éppen csak megemlítjük, hogy e tárgykörben érdekes kapcsolatok találhatók az emberi *tudomány* és a „filozófiai” értelmező törekvések némely sajátos határozmányaival is — amint e jelenségre egyéb helyeken már utaltunk: így pl. a *minden* felvetődött problémával való leszámolás vágyának oly sokszor mesterkélt erőltetésekre készítő túlzásai, a meg nem állás az „immanencia” köreinek, ill. a „jogosult transzcendenciák” köreinek határainál — hogy átugorjunk a *jogosulatlan transzcendenciák* fantázia-birodalmába, — hajlam a *saját szemléletünkben* és rendszerünkben a betetőző, egyetlen, „*végleges*” (emberi, sőt teljes korlátozatlan-sággal abszolút) szintézist vélni és így tovább.

törekvés, hanem (II b.) valami általában való „többre“, *nagyobb-szerűre, magasabbrendűre* való törekvés is. Hogy ez az ismét (általános) formai jegy *tartalmilag* miként fogja meghatározni az egyén továbbfejlődését, függ az *I a* és *b* faji kapcsoltságú tényezőktől, a következőkben említendő végső *kedélyi* értékektől (II), végső emberi *hitektől, értékelésektől, elvárásoktól* (IV.), ezentúl a *külső körülmények* alakulásától stb. A magasabbrendűségére való természetes életes törekvésben ismerhetjük fel legáltalánosabb végső formai alapját az — érzelmi lelkesedésre és nagyszerű tettek tényleges keresztültelére képesítő — valamennyire minden emberben benneélő *ideálistmusnak*, amely már az eddig is említett *faji* kapcsolatú tartalmakhoz is kapcsolódik.

7. Az emberi magasrendűvé válás végső életes alapjainak egyik legértékesebb és leggazdagabb tartalmi csoportját bizonyos semmi másra vissza nem vezethető végső *kedélyi* alapok teszik (III.). Ilyen végső *kedélyi* „értékek“ is feltételezhetők már az állatvilágban is, így az egyik nemű állatnak a másik neműre gyakorolt vonzóereje gyakran talál erősítést bizonyos bátran mondhatnók: *esztétikai* jegyek által, pl. a díszesebb tollazatban, a szebb éneklésben, stb. Voltaképpen már az *I a* és *b* pontokban feltüntetett faji kapcsoltságú határozmányok is a végső *kedélyi-érzelmi* határozmányok csoportjába tartoznak, de idetartoznak összes *érzelmi* színezetű és dinamikus irányulásukat determináló vágyódásaink és hajlandóságaink a „*szép*“, „*jó*“, „*igaz*“, „*nemes*“ stb. irányában. A *kedélyi* nemesedésnek ezek az értékei korántsem csupán a *magasfokú kultúrák* hajtásai: benneélnek a legprimitívebb fejlődésfokot élő népek értékelő beállítódásaiban. E hajlandóságok reális érvényesülésére vallanak, az összes népeknél, a *népmesék* is, hőseiknek — bár kultúránként és kissé népfajonként is másként és másként értelmezett — testi és lelki *derékségével*, a derék mesehősnek *győzelemmel* való megjutalmazásával, a mesehősnek az akadályok s a hitvány ellenségek felett való diadalával. A mesehősben minden nép a maga magasabbra törő, nemesebb vágyait vetíti ki és a mesehős diadalában a nagyszerűbbre törés és *kedélyi* nemesség idealizmusa is győz — e tényben kifejeződésre jutva nem is csak a *boldogabb*, de a *nemesebb-nagyszerűbb* emberi élet után való sóvárgás is. — Az értékes mesehős alakjában és győzelmében azonban utalásokat találhatunk oly egyéb fajta végső formai és tartalmi jegyekre is, amelyek szorosan kapcsoltak az említett *kedélyi* tényezőkhöz, sőt azokat részben más végső tényezőktől is meghatározottaknak mutatják fel. Benne élnek minden emberben (IV b) bizonyos végső *értékelések, hitek, elvárások*. Így benneél első sorban (IV/a) *önmagának*, de ezentúl mindannak, amit — egyre gazdagodó és szélesülő érdekkörben — valamiképpen önmagához kapcsolt, természetes-elsődleges *értékesnek tartása*, és értékesnek tartása magának az *életnek* is. Amint egyéni érdekkörünk — *önmagunk* köré, mint középpont köré szövődve — egyre gazdagodó rendszerben tovább tágul, egyre *több* és több dolgot és személyt tartunk

önmagunkon kívül — de végső fokon mindig valamikép önmagunkon keresztül — értékesnek. Mert a legvégső gyökér mégis csak az, hogy az „én” eredetileg értékesebb a „más”-nál, az „enyém” értékesebb a másénál. Csak bizonyos — a legtöbbször éppen nem is szándékos, — de máskor tudatos reflexió által alátámasztott önlegyőzés¹⁵ válhat képessé az egyén arra, hogy — egyre több „más” is kényszerűen magába fogadva, — a másét akár önmaga fölé is emelhesse, és a másét a magáénál értékesebbnek ismerhesse el. Gazdagabb tartalmúvá váló énünk egyre több értéket juttat a más dolgoknak. A természetes fejlődésben a hangsúly — legalább is bizonyos határon belül — egyre jobban áttevődik az énről a *másra*: a morális irányú fejlődés igazában nem is más, mint ennek az útnak, a hangsúly másra való áttevődésének egyre továbbfejlesztése. Ebben a pius irányban is jellemző az ember lelki életére a telhetetlenség: a morális úton *igazán* elindult ember számára a végső fokon soha nincs lezárt határ, egy „*eddig* haladj csak, mert e határon túl már önmagad ellen vétkezel!”: az önmege ellen való ez a „vétkezés” a morális fejlődésben nem bűn, de éppen a legnagyobb morális érdem. A lélek ily képességei a szubjektivitásokon való túlelmedzésre mintegy *plusz*-oldal szemben azzal a *minusz*-oldallal, amelyet az egocentrikusan túlzó telhetetlenség értelemellenes lelki dinamikája jelent. Ez a pozitív értékű telhetetlenség a faj s az egyetemes élet számára éppen nem ártalmas, nem az életet elakasztó vagy visszafejlesztő dolog, miként a csak *szubjektivebb* értékű, durván primitív telhetetlenségnek negatív értékű túlzása. Ez a pozitív irányú telhetetlenség ellenkezőleg éppen a faj és az egyetemes élet érdekeit szolgálhatja, ám azzal a feltétellel, hogy az egyén önfeláldozása *magasabbrendű célok* érdekében valóban *értelmes*, vagyis eredményt ígérő legyen. Éppen ezért a morális önfeláldozásnak *értelmes jellegét* magát is etikai követelményként jogos állítanunk: aki *értelmetlenül* áldozza föl magát, bűnt követ el, mert morális kötelessége az lett volna, hogy nagyszerű céljaiért minél több valóságos *eredményt* küzdhessen ki. Ily kérdések azonban már sajátképen az etika birodalmába vezetnek, azért e dolgozatban tovább nem tárgyalhatók. — A végső fejlődésalapok most tárgyalt csoportjához tartozik, mint mondtuk, az emberrel veleszületett természetes *bizalom*, a természetes *hit* önmagunkban, az emberekben, az életben, a természetes *optimizmus* is (IV b). E jegyek messzemenő filozófiai kapcsolataira nem kívánunk ezúttal kitérni (legérdekesebb bizonyára a *hit* természetes életes gyökereinek problémája), elégedjünk meg csupán néhány lélektani vonatkozású észrevétellel. Ha nem éreznők magunkat értékesnek és ezért nem bíznánk valami végső bizalommal sorsunk jobbrafordulásában, vajjon mi „értelme” is volna sok-sok szenvedő ember pusztá életvágyának és életküzdelmének? Ösztönös életvágyunkkal ily végső ön-

¹⁵ Ennek az önlegyőzésnek bizonyos fokára azonban minden normális egyén — akire a fentiekben említett végső határozmányok érvényesek — képes.

és életértékelések, végső hitek és bizalmak kényszerűen együttjárnak. Vajjon nem tűnhetik-e fel joggal a *gyermek*ek naív bizalma, mindent azonnal elhívése? A *hit* és a *bizalom* a végső: a *kétked*és csak *későbbi* fejlődés, csak a már egyszer, sőt többször „megtört” hitnek az eredménye. Vagy nem bizonyítja-e az optimizmus természetes nagy értékét az a tény is, hogy általában mennyire hálás feladat éppen az optimizmus és bizalom felerősítésével kísérlni meg meg a felnőttekre is, hatni: az emberek *akarnak* hinni és *szívesen* hiszik el — mert *önmagukban* élő mély vágy és ennek megfelelő elvárás erősíti bennük e hitet — a jobb jövő bekövetkezését. A különböző nemzetek politikai élete is nem mutatja-e sok szép és beszédes példáját az optimizmus-vágy erősítésére támaszkodó és a lelkesedésnek akadályt nem ismerő felkorbácsolásában is értékesíthető politikai hatásoknak és sikereknek?¹⁶ Az optimista életbeállítódás természetes alapja az, hogy amit értékesnek tartunk és amire mint értékesre vágyunk, azt szívesen, végső hajlandósággal és irracionális végső elvárással kívánjuk valóságosnak vagy legalább megtörténőnek hinni el. De az optimizmus elsődlegessége és nagy hatalma mellett szóló negatív érvként felvonultatható a *pesszimizmus természetellenességének* és szinte minden gyakorlatilag érvényesülni tudott pesszimista életszemlélet súlyos benső következetlenségeinek ténye is: a pesszimista ember rendszerint — és még a legnagyobb filozófus-képviselőkben is — sokszor van tele mély következetlenségekkel és ellentmondásokkal, szépen hangzó érveléseiben szívesen kerüli meg a problémák lényegét és elvi álláspontjának *legvégső*, életmegtagadó következményeit teljes szigorúsággal levonni rendszerint vonatkozik. Még érdekesebb talán — mint fejlődéstani dokumentum — az a tény, hogy a pesszimizmus jellemzően (és szinte kizárólag) csak *emberi*, de nem *általános életes* vonás, éppenúgy, amint általában csak emberi vonás a *neuraszténia*, *pszichopátia*, *elmebajok* különféle fajtáiba való benső belerendülés. A természettől elszakadni *kevésbé* képes alacsonyabbrendű állatokban az életvágy és ha szabad mondanunk: az optimizmus általában *töretlenül* marad meg és *éppen így nem jellemzők* rájuk a *benső megrendülésekből* eredő elmezavarok esetei sem. Csak a lélek magasabbfokú érzékenysége és az élő egyén felett való nagyobb uralma, mintegy *éppen a több és nagyobb hatalmú lélek* képes az egyént egyfelől saját magának, vagyis a maga közvetlenül primitív szubjektivitású kicsinyességeinek *főibe emelni* és ekként az egyént a magasabbrendű emberi fejlődés útján, az eszmények irányában elindítani, — de éppen így csak a lélek magasabbfokú érzékenysége és az egyénen való nagyobb uralma képes másfelől belerendíteni az egyént a *természetellenes* elvi pesszimizmusba és a lélek még sokkal súlyosabb egyéb abnormis

¹⁶ E kérdéssel részletezően foglalkozott a szerzőnek a Magyar Külügyi Társaságban néhány évvel ezelőtt Apponyi Albert gróf emlékezetével kapcsolatosan tartott előadása az optimizmus szerepéről a nemzetközi életben.

megrendüléseibe és betegségeibe. A lélek kétségtelenül a legnagyobb kincsünk, de *legkényesebb* kincsünk is. Hatalma együtt növekszik érzékenységével, de érzékenységével együtt növekszenek a benső megrendülések veszélyei is. Mikor jelentkeznek és mikor hatalmasodnak el ezek rajtunk? Akkor, amikor a lélek a *természetes* fejlődésirányának megfelelő *egyén fölé* emelkedés helyett természetellenesen és értelemellenesen marad meg a *primitív önközéppontúság* fokán. Ha megfelelő távlatból és a pszichés szerveződési és fejlődés-tani ismereteknek megfelelő ismeretében nézzük a lélek legkülönfélébb „bajait“, be kell látnunk, hogy a *morális gyöngeségek*, a *psziszimista életbeállítódások*, az *abnormis pszichés reakciók* és a *pszichotikus* („endogén“) megrendülések végeredményben mind *közös gyökérből* fakadnak: az emberi lélek fejlődésének bizonyos szempontokból primitívebb fokán való *elmaradásából*, illetve legalább a lelki reakciómódnak ily primitívebb fokra való mintegy „*visszaesésből*“ („regresszió“). Ismeretes, hogy a neurotikusok lelki terápiája végső fokon a neurotikusok felvilágosítására és (a bántó problémákkal való *értelmes* leszámolásra elvezetett) betegeknek a *normális-természetes szociális*, morális, stb. emberi beállítódásokhoz és ezekből folyó reakciókhoz való *visszavezetésére* törekszik. A kulturális életben fejlődő ember lelki szempontból egészséges emberré csak az „*embernek*“ megfelelő magasabb szinten válhat. Végső determináció, természettörvény ez, amelyet csak az ú. nevezhető „*csupán objektív*“ *abnormitásnak*¹⁷ esetei, a természetnek minden élő fajtában előforduló szörnyszülöttei szeghetnek meg az önmagukban szubjektíve érzett bűnhődés nélkül, mert hiszen ez utóbbiakban) mint pl. a *veleszületetten* abnormis lelki világú emberben, így a bűnözők egy részében is, az értelmi fogyatékosokban, stb.) nem *normálisan* „*emberi*“ a lélek. Aki egyszer *normális* lelkű embernek született, arra büntetlenül meg nem tagadható kényszer, hogy *emberi értékű* lelki fejlődést vegyen: ha erre bármi oknál fogva nem képes, *kényszerűen* kell igénybe vennie a *természetellenes* alkalmazkodások alacsonyabbrendű és lényegében értelemellenes útjait, a primitíven szubjektív pszichopátiás reakciókat, a többé vagy kevésbé teljes lelki megrendüléseket, a szubjektíve legenyhébb esetekben a természetellenes lelki közömbössé válást, lelki eldurvulásokat vagy az elmentmondásokkal teljes pesszimizmust. És az emberi *közösségekre* ugyanazok a természettörvények érvényesek, mint az egyénekre: a természetellenes és ezért lényegében értelemellenes életszervezések magukban rejtik a közösségek *benső* válságának és a különböző közösségek *egymás közötti* válságának csíráit. És e válságok elsimítása a közösségekben és legfőképpen a közösségek között csak még sokkal nehezebb feladat, mint az egyénben és az egyének között. A lélekkel, ezzel a legnagyobb, de éppen ezért egyúttal legkényesebb értékünkkel, *jól* kell tudni bánni, és a helyes bánásmód a *természet fejlődés-*

¹⁷ E megkülönböztetésre vonatkozóan v. ö. a 13. sz. jegyzetet is.

parancsának követése: tudj emelkedni magad fölé, vagyis sekélyesebbszerű primitív egocentricitásod fölé! — A lelki fejlődések kellő mélységű vizsgálata, ime látszólag heterogén területeket vonhat értelmünk előtt egységbe: a normálisnak született ember általános lelki *egészsége*, magasrendű *morális* beállítódása, és világos leszámolásokat és következetességet követelő *értelme egy-gyökerűek* és a primitív önmagunk fölé való emelkedésnek mind ugyanazt a szigorú természeti parancsát kell, hogy kövessék ahhoz, hogy az ember lehetően harmónikus és szubjektív kielégülést nyújtó életet élhessen. Amelyik emberi közösség (vagy akár a legegyetemesebb emberi összeség) ezt belátja és e belátás alapján *cselekszik* is, viszonylag „boldoggá“ is válhat, amelyik közösség vagy összeség — ameddig és amilyen mértékben — ellene cselekszik, mintegy *e törvényellenessége mértékében válságokba* kényszerül.

Boda István

(Vége következik.)